

תחיית המתים

הרב אוריאל עיטם

פורסם לראשונה: 'תחיית המתים', מישרים ג (תשס"ד), עמ' 425-444, ירוחם.

התוכן

- א. הקדמה ושאלות היסוד 2
- ב. שיטת רס"ג ורמ"ה 2
- ג. שיטת הרמב"ם 4
- ד. בעקבות הרמב"ם - הניסיונות לפתור את התעלומה 5
- ה. המבי"ט - תחיית המתים באספקלריא של חטא אדם הראשון 8
- ו. שיטת הרמב"ן - האם כשיטת רס"ג ורמ"ה? 9
- ז. מענה הרמ"ה לקושיות הרמב"ם, ושורש המחלוקת 10
- ח. מענה הרמב"ן לקושיות הרמב"ם, ושורש המחלוקת 12
- בבליוגרפיה: 16

א. הקדמה ושאלות היסוד

תמציתה של אמונת תחיית המתים¹ היא, שהקדוש ברוך הוא עתיד להשיב את נפשם של המתים חזרה לגופם². בזה קמים המתים לתחייה.

שלוש שאלות עובדתיות, ושאלה נוספת, מהותית, עולות סביב תחיית המתים³:

1. מתי תהיה תחיית המתים?
2. מי מהמתים עתיד לקום לתחייה?
3. האם הקמים לתחייה עתידים למות בסוף חייהם המחודשים?
4. השאלה המרכזית שעומדת ברקע היא: מה תפקידה של תחיית המתים?

לשאלה האחרונה ייתכנו כמובן השלכות גם על השאלות העובדתיות שקדמו לה. במאמר זה נסקור את השיטות המרכזיות בדברי הראשונים ביחס לתחיית המתים. נראה כי כל אחת מהן היא שיטה עקבית, בה יש קשר פנימי בין התשובות לשאלות השונות הנ"ל, וכי לשאלת תפקידה של תחיית המתים יש השלכה על השאלות הללו. מתוך כך יתברר גם היחס בין תחיית המתים לבין עולם הבא. בהמשך ננסה להתחקות אחר התפיסות העקרוניות העומדות מאחרי העמדות השונות בסוגיית תחיית המתים, וננסה להתודע לשרשי המחלוקת.

ב. שיטת רס"ג ורמ"ה

תחיית המתים היא התכלית, וענינה יום הדין הגדול וקבלת הגמול **רס"ג** בספרו **אמונות ודעות** עסק בשאלות אלו (ובשאלות רבות נוספות בסוגיה), והציג את שיטתו.

1. תחיית המתים עתידה להיות בעולם הבא⁴. העולם הבא יהיה לאחר שיסיים ה' לברוא את כל הנפשות שחייבה חכמתו לברוא [אמונות ודעות ו', א; ט', א].
2. כל האנושות עתידה לקום לתחייה [שם ז', ז]. גם רשעים ולא רק צדיקים יקומו לתחייה, כי עולם הבא הוא זמן השכר והעונש⁵.

¹ עליה אמרה המשנה בתחילת פרק חלק [סנהדרין צ' ע"א]: "ואלו שאין להם חלק לעולם הבא... האומר... אין תחיית המתים מהתורה".

² במקורות בודדים עלתה האפשרות שתחיית המתים עצמה היא ללא גוף. הרמב"ם [הלכות תשובה ח', ב] הובן על ידי הרמב"ד כטוען שאין תחיית המתים אלא לנפשות. העיקרים [ד', לא] פירש שהמשנה בתחילת פרק חלק המדברת על תחיית המתים, מתכוונת לשכר הנפש בעולם הנשמות (והשיג עליו בספר באר - שבע [פרק חלק, ד"ה כל ישראל יש להם חלק (השני)]).

³ שאלות אלו מקבילות באופן כללי לארבעת השאלות שהעלה אור ד' [מאמר ג', חלק א', כלל ד', פרק א'] בתחילת דיונו בתחיית המתים.

⁴ **אמונות ודעות** [ז', א]: "תחיית המתים בעולם הבא הוא יסוד מוסכם באומתנו". וכן שם [ט', א; ט', ו]: "העולם הבא הוא המקום שיברא ד' לקמים לתחייה, שהרי הם בגוף וזקוקים למקום".

⁵ ראה שם [ט', ה]. בנוסף לכך, קודם לתחיית המתים של כלל האנושות בעולם הבא, עתידה להתרחש תחיית המתים בעולם הזה לישראל בלבד, בעת הישועה [ז', א]. הקמים לתחייה בעת הישועה לא ימותו [ז', ה], אלא יועברו אחר כך לעולם הבא [ז', ו]. תחייה זו עתידה להיות לצדיקים

3. הקמים לתחייה אינם עתידיים למות⁶.
4. תחיית המתים בעולם הבא הוא זמן ומקום הגמול העתידי הנצחי, לצדיקים ולרשעים⁷.

מדוע הגמול העתידי יהיה בגוף? רס"ג מסביר שזה מצד הצדק, שכשם שפעלו פעולתם יחד, כך גם שכרם ועונשם יחד [שם ו', ה]. שיטת הרמ"ה⁸

1. גם לפי הרמ"ה, תחיית המתים היא בעולם הבא, ועולם הבא הוא תחיית המתים⁹.
2. צדיקים ורשעים יקומו לתחייה.
3. הקמים לתחייה לא ימותו¹⁰.
4. בעולם הבא עומדים הצדיקים והרשעים לדין ולגמול. לכן הוא דוקא בתחיית המתים, כדי שיידונו גם הגוף וגם הנפש, כדברי רבי לאנטונינוס¹¹.

ולבעלי התשובה שבישראל [ז', ב; ז', ז]. מדוע תתקיים בעם ישראל תחיית המתים כבר בעולם הזה?

1. הקדוש ברוך הוא ידע שרק על ידי הבטחות גדולות נעמוד בקשיי הגלות [ז', ו] לכן הובטחה להם תחיית המתים כדי שגם אלו שחיים טרם בא הישועה יראו את הישועה [ז', ט].
2. כשם שהתייטרנו יותר מאומות העולם אנו ראויים להטבה יתירה [ז', ז].
6. שם בתחילת פרק ט' [א] מבואר שהחיים שאחר התחייה נצחיים. שם בפרק ט' [ה] מבואר שעונש הרשעים אז נצחי.
7. שתחיית המתים בעולם הבא למטרת גמול, היא דבר מוסכם באומה שישראלית [ע"ש ז', א].
8. כל ההפניות במאמר **לרמ"ה** (יד רמ"ה ואגרותיו) הן על פי ההוצאה מכסלו תש"ס, ירושלים, בעריכת יחזקאל זילבר. שם ההוצאה אינו מצוין.
9. בחידושו לסנהדרין, בתחילת פרק חלק [ד"ה וענין עולם הבא]: "וענין העולם הבא הוא הזמן ההוא אחר ימה"מ בכמה שנים" ובהמשך: "והעולם הבא האמור במשנתנו לפי פשטן של משניות ודברי התלמוד וגם לפי הקבלה הפשוטה בכל ישראל הוא עמידת הגויות והנפשות לדין כאחת". ובסוד"ה ומאחר: "בין ימה"מ והעולם הבא העולם חרב כדאמרין לקמן שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרב, נמצאו כל בע"ח מתים בנתיים" (ומביא את דברי תנא דבי אליהו, שמתים שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיותן בימות המשיח אין חוזרין לעפרן).
10. שם [סוד"ה והתמה]: "נראה שדברי התנא מסברא הם שיש רשות לחולק לחלוק על ברייתא זו ולומר שמתים שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיותן לימות המשיח חוזרין לעפרן, אפ"ה דוקא בימות המשיח, אבל לעולם הבא הכל מודים שאין שם מתים שנא' "בלע המות לנצח", ולא מפני שאין בו גוף שהרי המשניות והשמועות שאין בהן מחלוקת מעידות שיש גוף", ועיין עוד בהמשך בד"ה וכן ענין. גם הרמ"ה מכיר בשתי תחיות למתים, בעולם הבא לכולם (ועליו נאמר עולם הבא אין בו אכילה ושתייה), ובימות המשיח רק לישראל (ראה בד"ה ועוד ראייה: "ואי בימות המשיח, מתי אומות העולם מאי בעי התם") כרס"ג. עוד כתב בענין זה [סוד"ה ועוד ראייה] "ומשמע מכאן שהמתים שחיינן לימות המשיח אין כולם עומדים כאחת, אלא יש מהם מוקדם הרבה ומאוחר הרבה כל אחד ואחד לפי מעלתו. אבל לעולם הבא כולם עומדים כאחת, שהרי הגיע יום הדין לכולם, והגיע העת ליטול כל אחד ואחד עונשו או שכרו הראוי לו".
11. שם [ד"ה וענין העולם הבא]:

ועיקר מתן שכרן של צדיקים ועונשין לרשעים אינו אלא בו... והעולם הבא האמור במשנתנו, לפי פשטן של משניות ודברי התלמוד וגם לפי הקבלה הפשוטה בכל ישראל, הוא עמידת הגויות והנפשות לדין כאחת כאשר היו קודם מיתתן... לפיכך א"א בלא גוף כדמוכח מדא"ל אנטונינוס לרבי... וראיה נמי ליום

ג. שיטת הרמב"ם

תחיית המתים אינה התכלית, אלא העולם הבא שאין בו גוף. התעלומה סביב משמעות תחיית המתים.

שני המקורות המרכזיים בהם עסק הרמב"ם בתחיית המתים הם ההקדמה לפרק חלק ואגרת תחיית המתים. על אף העובדה שחיבורים אלו אינם קצרים, רב הנעלם על המבורר בתמונה העולה מהם ביחס לתחיית המתים.

עיקר מטרת ההקדמה לפרק חלק¹² היא לבאר, שעולם הבא הוא עולם הנשמות שאין בו גוף. העולם הזה הוא התכלית ומקום קבלת הטובה, ולא בתחיית המתים¹³. לדברי הרמב"ם, אין לפרש את מאמר חז"ל כי "עולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה" כמתייחס לתחיית המתים, אלא כמתייחס לעולם הנשמות. אגב כך עונה הרמב"ם לשאלה השניה והשלישית: הוא מצטט את דברי חז"ל שתחיית המתים תהיה לצדיקים, וקובע כי הקמים לתחייה עתידים למות, שכן הכרח טבעי הוא שהגוף יתפרד למה שהורכב ממנו [עמוד קל"ח]¹⁴. ברשימת העיקרים שבסוף ההקדמה מופיעה גם תחיית המתים, אלא שאין הוא מוסיף כל ביאור ביחס אליה. זמנה של תחיית המתים לא נתבאר בדברי הרמב"ם. חשוב מכל, הרמב"ם לא ביאר מהו בכלל תפקידה של תחיית המתים, לאחר שהובהר שאין היא התכלית. ממילא ברור שהרמב"ם לא הסביר לנו כיצד נגזר מתפקידה של תחיית המתים שהיא תהיה דוקא לצדיקים, שיש אחריה מיתה, ושאינן היא התכלית.

כיון שהרמב"ם מיעט לעסוק בתחיית המתים בהקדמה לפרק חלק, וכיון שקבע שאין היא התכלית, תחיית המתים איבדה במשנתו ממרכזיותה, עד שהיו שפירשו שהרמב"ם אינו מאמין בתחיית המתים או רואה בכך משל לעולם הבא. דבר זה הביא את הרמב"ם לכתיבת איגרת תחיית המתים¹⁵.

הדין שא"א אלא בתחיית המתים, דתנן "הוא היה אומר הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון" הא למדת שאחרי הולדם הם מתים ואחר מיתתן הן חיים ואחר חייהן הן נידונין... וקראי נמי מוכחין דיום דינא לא סגיא אלא בתחיית המתים דכתיב "ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם"... וכן הדעת נוטה לכך שכשם שמדת הדין נותנת לשלם שכר לנפש על ישרה ולהפרע הימנה על מעלה, כך מדת הדין נותנת לשלם שכר לגויה על ישרה וליפרע על מעלה, שהרי שניהם עשו מעשה אם טוב ואם רע, ואם אין הגויות חיות איה איפה תקותם.

את הטענה האחרונה שהביא רמ"ה, של צדק כלפי הגוף כדבר העומד בפני עצמו ולא רק כזהות משותפת של גוף ונשמה, לא מצאתי בדברי רס"ג.¹²
 כמו גם סעיפים מסוימים בהלכות תשובה והלכות מלכים.¹³
 כשם שגם לא בגן - עדן, בימות המשיח או בגאולה.¹⁴
 על פי מהדורת הרב שילת. גם באגרת תחיית המתים [עמוד שני"ד] כתב שהקמים יחיו חיים ארוכים כבימות המשיח ואחר כך ימותו.
 ראה באגרת [עמוד שמ"ח], שמתאר שהבינוהו כאילו אין תחיית המתים. הרמ"ה [יד רמ"ה], סנהדרין צ' ע"א, ד"ה [זה] מספר על תופעות דומות:

מה הוסיפה האיגרת לידיעותנו על תחיית המתים? לאמיתו של דבר לא הרבה, מלבד הצהרה מפורשת של הרמב"ם על חשיבות האמונה בתחיית המתים, והבהרה שעובדה זו מפורשת כבר בכתביו הקודמים, ורק מתוך קריאה שטחית בהם עלולים להחמיץ מסקנה זו. הרמב"ם מבהיר שאינו מפרש זאת כמשל, מפני "שזאת ההכחשה מביאה להכחשות הנפלאות כולן והכחשת המופת כפירה בעיקר ויציאה מן הדת, ולזה נחשוב תחיית המתים מפנות התורה" [איגרת תחיית המתים, עמודים שנו"ו - שנו"ז]¹⁶. שאלת זמנה של תחיית המתים לא נתפענחה באיגרת, שכן באחד המקומות באיגרת כותב הוא: "יחיה מתים ברצונו כשירצה, ולמי שירצה, אם בימי המשיח או לפניו או אחרי מותו" [שם, עמוד שנו"ט]¹⁷. על שאלת משמעותה ותפקידה של תחיית המתים לא נותן הרמב"ם תשובה גם באיגרת זו!

לסיכום:

1. נראה שהרמב"ם אינו מבאר מתי תתרחש תחיית המתים.
2. הרמב"ם מביא שתחיית המתים תהיה לצדיקים, אך אין הוא מסביר מדוע (לעומת רס"ג למשל שהסביר מדוע תחיית המתים שבישועה היא רק לעם ישראל, ותחיית המתים שבעולם הבא היא לאנושות כולה).
3. הרמב"ם קובע שהקמים לתחייה עתידיים למות.
4. הרמב"ם קובע שתחיית המתים אינה התכלית ואינה מקום קבלת השכר והעונש העיקריים, אלא דוקא העולם הבא שאין בו גוף. אולם, אין הוא מסביר לאור זה לשם מה בכלל נחוצה תחיית המתים ומה משמעותה.

שאלת משמעותה של תחיית המתים מחריפה לאור העובדה, שלפי הרמב"ם משעה שנפטר הצדיק מצויה נפשו בעולם הבא בלא הגוף המגביל אותה, ונהנית מזיו השכינה, וזו היא המציאות התכליתית. מדוע יוריד הקדוש ברוך הוא את הנשמה ממצבה השלם התכליתי, חזרה אל הגוף המגביל בתחיית המתים¹⁸?

ד. בעקבות הרמב"ם - הניסיונות לפתור את התעלומה

רוב הבאים אחר הרמב"ם לא הסתפקו בתמונה החלקית העולה מדבריו, וחתרו להשלימה. הדנים בדברי הרמב"ם מתיחסים הן לשאלת זמנה של תחיית המתים והן לשאלת

וכן שאלונו על זאת מאספהאן ומארץ תימן כי הבינו כולם לפי מחשבתם מתוך דבריו שלא היה מודה בתחיית המתים כלל. ושם נקראו אנשי בליעל תלמידים שהיו כופרים בתחיית המתים, וכשהתריסו אנשי מקומם כנגדן הביאו להם ראייה מדברי הרב האמורים בהל" תשובה, והוצרכו אנשי המקום לשלוח לרב על זאת לעמוד על דעתו בדבר הזה והשיב להם תשובה על זאת (את איגרת תחיית המתים)."

¹⁶ . ראה גם בעמודים שס"ו - שס"ז.

¹⁷ . ראה גם בעמוד שנו"ו, שהשוה את החיים לאחר התחייה לחיים בימות המשיח, אך לא כתב שהם באותו זמן. אמנם, ראה בפרק הבא שיתכן שהיו שדייקו דווקא מהמשפט המצוטט למעלה את זמן תחיית המתים.

¹⁸ . שאלה זו הוזכרה בספר הבתים [עמוד קצ"ו, ד"ה ומה] ובעבודת הקודש [ב', לט].

משמעותה¹⁹. רוב המתיחסים לשיטת הרמב"ם מביאים כדבר פשוט שלפי הרמב"ם עתידה תחיית המתים להתרחש בימות המשיח²⁰, אף כי ראינו שהרמב"ם באיגרתו מציין שתחיית המתים יכולה להיות קודם/בעת/אחרי חייו של המשיח. ייתכן שהם הבינו שאין כוונת הרמב"ם לומר שאין שום יחס בין זמנה של תחיית המתים לימות המשיח, אלא להיפך, שבכל מקרה תחיית המתים תהיה סביב ימות המשיח: בימיו ממש, מעט קודם לו או מעט אחריו. ייתכן גם שדייקו כך מלשונו באיגרת [איגרת תחיית המתים עמוד ש"ג] "ושחיי העולם הבא אחר תחיית המתים"²¹.

את תפקידה של תחיית המתים בשיטתו ביאר הרמב"ן באופן זה [שער הגמול, עמוד ש"י]:
והנה יאמין באמת שתחיית המתים שהוא עיקר מעיקרי התורה הכוונה בו, שתשוב הנפש לגוף ברצון הבורא ויצאו הנשמות מן העולם הבא וישבו לגוף בימי התחייה, ויתעדנו האנשים ההם הזוכים בטובת העולם הזה בימות המשיח, ויזכו בו למעלה עליונה ממעלתם הראשונה. אבל אחר כך יגזור הרב ז"ל מיתה על המשיח ועל דורו, ויהיו נפשותיהן בטוב העולם הבא בלא גוף כמו שהיו מתחלה, במעלה גדולה ממנה שזכו לה במצות שעשו בזמן התחייה, וזה יתקיים להם לנצח²².

לפי זה מטרת תחיית המתים היא לאפשר הזדמנות נוספת של עבודת ה' ולזכות על ידה לתוספת מדריגה לעולם הבא. בהמשך הפרק נרחיב מעט בביאורה של הבנה זו.
ספר העיקרים [ד', ל'²³] הציע שתי תשובות נוספות לתפקידה של תחיית המתים על פי הרמב"ם:

ויאמין עם זה, שעם היות עיקר השכר הזה לנפש בלבד, עוד יש שכר אחר גשמי לעוה"ז לימות המשיח וזה בתחיית המתים, שיחיו אז הצדיקים הגמורים:

1. אם כדי לפרסם ניסי השם ואמונתו בעולם²⁴,
2. ואם כדי ששיגו קצת תענוג גשמי אז, כימים שנצטערו או יותר, כפי מה שתגזור חכמת השם.

¹⁹ **ספר הבתים** ביאר רק את שאלת תפקידה של תחיית המתים, אך לגבי זמנה כתב שאין לנו מקורות המכריעים "מתי תהיה אם בעת ביאת המשיח או לפניו או אחר כן" [עמוד קצ"ז]. נראה שדבריו אלו על זמן התחייה לקוחים מדברי הרמב"ם באיגרתו, שנזכרו לעיל.

²⁰ **יד רמ"ה** [סנהדרין צ' ע"א, ד"ה ויש], **רמב"ן בשער הגמול** [עמוד ש"י], **אור השם** [מאמר ג' חלק א' כלל ד' פרק א'], **ספר העיקרים** [ד', ל].

²¹ ייתכן גם שניתן לדייק כך מתיאורה של הכת החמישית בהקדמה לפרק חלק, ע"ש.
²² כן כתב ר' דוד הכוכבי **בספר הבתים** [עמוד קצ"ו - קצ"ז], וזה ההסבר השלישי שהביא **ספר העיקרים** [ד', ל].

²³ **ספר העיקרים** גם העיר על כך שמהתפיסות השונות בתפקידה של תחיית המתים, נגזרות מסקנות שונות בשאלה מי עתידים לקום לתחייה.

²⁴ הסבר מעין זה מופיע גם בדברי הרמ"ה [יד רמ"ה סנהדרין צ' ע"א, ד"ה ואם מפני הטעם], ו**באור ד' ג', א; ד', ב**, אלא שהם אינם הולכים בשיטת הרמב"ם.

לפי ההסבר הראשון באה תחיית המתים לא לטובתם של הקמים לתחייה (שהרי עדיף היה להם להישאר בעולם הנשמות, שהוא עולם הבא לרמב"ם) אלא לטובת אלו החיים, שעתידיים לראות את תחיית המתים מתרחשת אל מול עיניהם, ובכך תתחזק ותבסס אמונתם. נראה שהסבר זה אינו מתאים לשיטת הרמב"ם, שכן לדעתו אמונה על פי ניסים יש בה דופי, ומשה עשה ניסים לפי הצורך ולא לשם בניית האמונה²⁵, ולכן סביר שהאמונה העתידית השלימה לא תיבנה מכח ניסים.

ההסבר השני שהביא ספר העיקרים קשה מאוד לפי הרמב"ם, שהרי התענוג הגשמי שיתקבל לפי הסבר זה בעת תחיית המתים, כאין וכאפס הוא מול התענוג הרוחני של הנשמה בעולם הנשמות, ומדוע תורד משם, מעולם רוחני, לקבלת שכר גשמי?!

הסבר הרמב"ן, שהוא גם ההסבר השלישי בספר העיקרים, הוא המתקבל ביותר על הדעת בשיטת הרמב"ם בכלל, וכן הוא מתאים לשיטתו בהקדמה לפרק חלק, שתחיית המתים תהיה דווקא לצדיקים. כדי לבאר ענין זה נחזור על שיטת הרמב"ם ביחס לעולם הזה ולימות המשיח. לדבריו העולם הזה הוא עולם ההכנה, ורק על פי המדרגה שהושגה בו נקבעת מדרגת האדם לעולם הבא, ובימות המשיח עתידה להיות מציאות שכל צרכיו של האדם יהיו מצויים בשפע, על מנת שהאנשים יהיו פנויים לעסוק בתורה ובכך לקנות מדרגה גבוהה לעולם הבא. כאן עולה השאלה במה אשם צדיק שנולד בזמן הגלות למשל, כשעיקר זמנו מוקדש למלחמת הישרדות במציאות קשה זו, מדוע ייגרע חלקו מחלקו של הנולד בימות המשיח שכל עיתותיו פנויים בידו לעסוק בדיעת השם, ללא צרות פרנסה בריאות וביטחון. לשם כך עתידיים צדיקי כל הדורות לקום לתחייה, על מנת להשלים את שלב ההכנה (שהוא תפקידו של העולם הזה), לשם קבלת עולם הבא.

אם כן, תחיית המתים משיבה את הצדיק לעולם של הכנה ועבודה, אלא שעתה תנאי העבודה הם התנאים האופטימאליים, שכן המציאות הסובבת את האדם (פרנסה, מזון, בריאות, ביטחון) מתוקנת. מטרת העבודה היא להגיע לעולם הבא, שאין בו גוף, והוא תכלית האדם.

²⁵. הלכות יסודי התורה [ח', א]:

משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף, אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים - קרע את הים והצלילן בתוכו' צרכנו למזון - הוריד לנו את המן' צמאו - בקע להן את האבן, כפרו בו עדת קרח - בלעה אותן הארץ, וכן שאר כל האותות.

השוה לאיגרת תחיית המתים [עמוד שס"ב]: "שאנחנו נברח מאד משינוי סדר בראשית... ואמנם יהיו (הניסים) מפני הצורך או לאמת נבואה".

יש לציין, שלפי תפיסה זאת מתחדש יסוד נוסף בהבנת הרמב"ם. המציאות התכליתית אינה עולם הנשמות שאחר המיתה הראשונה, אלא עולם הנשמות שבא אחר שיקומו הצדיקים לתחייה בימות המשיח וימותו שנית²⁶.

ה. המבי"ט - תחיית המתים באספקלריא של חטא אדם הראשון

תפיסה דומה של משמעות תחיית המתים מצויה בדברי המבי"ט בספרו **בית אלקים**. גם לדעתו באה תחיית המתים לאפשר לאדם הזדמנות נוספת לעבודת ה' בתנאים נוחים יותר, ומתוך כך לזכות לעולם הבא. אף על פי כן, יש שוני משמעותי בין שיטתו לבין דברי מפרשי הרמב"ם שהובאו לעיל. כדי לעמוד על ההבדל נציין פרשה העומדת במוקד הסברו של המבי"ט בסוגיה. מדובר בפרשת אדם הראשון העוסקת במדרגתו ובמצבו קודם חטאו ואחריו. בפרק על שיטת הרמב"ן אנו עתידים לראות כי הרמב"ן ראה בפרשה זו מקור לביורור תופעת תחיית המתים, כיון שאדם הראשון קודם חטאו נועד לחיות חיי נצח, ורק בעקבות חטאו הפכו חיי לסופיים.

גם המבי"ט רואה במצבו של אדם הראשון קודם החטא את המקבילה של למצב שלאחר תחיית המתים. אולם, בשיטתו הודגשה הבחנה שלא רבים התמקדו בה. המבי"ט מדגיש שאין להתייחס למצבו של אדם הראשון לפני החטא כמצב של שלימות. גם קודם חטאו נתון היה אדם הראשון בעולם של עבודה. רק לאחר שהיה עומד במבחן עבודת ה', בו היה נתון בגן עדן קודם חטאו, היה זוכה לשלמות. במה שונה איפוא מצבו של אדם הראשון קודם חטאו ממצבו לאחר חטאו, הרי בשני המצבים מדובר בעולם של עבודה?

כמו שעולה ברמב"ם, השוני המרכזי הוא התנאים בהם מתרחשת עבודת ה', עד כמה עבודת ה' מתאימה למציאות זו, או שהיא דורשת מאמץ מיוחד. תנאי העבודה בתחיית המתים יהיו תנאים אופטימאליים, ומתוך כך יוכל האדם לזכות למדרגה גבוהה לעולם הבא. אולם ישנו הבדל יסודי בין הרמב"ם (על פי מפרשיו) לבין המבי"ט בהבנה מהו שינוי התנאים. עבור הרמב"ם, עיקר שינוי התנאים הוא במציאות הסובבת את האדם. האדם יזכה למיטב התנאים הכלכליים, החברתיים הבטחוניים והבריאותיים. אולם לפי המבי"ט השינוי היסודי יהיה פנימי, בטבעו של האדם, שיהיה מותאם לעבודת השם. בקומו לתחייה הוא יהיה מעשי ידי השם ולא ילוד אשה, בדומה לאדם הראשון²⁷. בתחיית המתים יהיה הגוף זך ונקי ומזומן לעשות רצון הנשמה, ויהיה לנשמה עונג בהיותה בגוף זה, שלא כמצבה היום שמציאותה בגוף הוא

²⁶. וכך אכן הבהיר **ספר העיקרים** [ד', לה].

²⁷. "...רצה האל יתברך להטיב לגמול חסד עם בראויי השרידים אשר ה' קורא בשמו לחזור ולהחיותם כמו שהיו, ויהיו מוכנים יותר אל עשיית הטוב כי הם נבראים בדמות אדם הראשון בקומתם וצביונם, ואינם דומים לילוד אשה כי הם הנוצרים עפר מן האדמה כאדם הראשון, ויהיו מוכנים כמוהו כי היה יציר כפיו של הקב"ה" [בית אלקים, יסודות, פרק נ"ג].

כמאסר עבורה²⁸. האדם יחזור למציאות בה היצר אינו שולט בו²⁹, ורק מידה מועטה של יצר, כאדם הראשון קודם חטאו, תהיה לו, שאם לא כך יהיה כמלאך ולא יהיה לו שכר על מעשיו³⁰. בזה יהיה האדם מוכן לעשיית הטוב, ויקיים את התורה והמצוות בשלמות ובכך ישלים את צלם אלקים שבו³¹.

ו. שיטת הרמב"ן - האם כשיטת רס"ג ורמ"ה?

הרמב"ן מסכם דבריו באופן זה [שער הגמול, הוצאת מוסד הרב קוק, עמוד ש"ו]:

ונחזור בקצרה, כי שכר הנפשות וקיומם בעולם הנשמות נקרא לרבותינו גן - עדן... ואחרי כן יבואו ימי המשיח, והוא מכלל העולם הזה, ובסופן יהא הדין ותחיית המתים שהוא השכר הכולל הגוף והנפש, והוא העיקר הגדול שהוא תקות כל מקוה להקדוש ברוך הוא והוא העולם הבא... ויהיה קיום הכל לעד ולנצח נצחים".

קודם לכן כתב [שם עמוד ש"ב]:

כל אלו דברים ברורים שעולם הבא... עולם הוא שעתידה הקדוש ברוך הוא לחדשו לאחר ימות המשיח ותחיית המתים.

ובהמשך [שם עמוד ש"ג]:

הרי נתבאר שעולם הבא אינו עולם הנשמות אלא עולם נברא קיים, שיימצאו בו אנשי התחייה.

מכאן משמע שעולם הבא הוא מקום אליו יבואו אלו שקמו לתחייה.

יש לשים לב כי לדבריו הדין קודם לתחייה, ולכן נראה כי התחייה תהיה רק לראויים לכך על פי הדין, כלומר לצדיקים ולא לרשעים (בניגוד לרס"ג ולרמ"ה). מה יהא דינם של הרשעים? במקום אחר מבהיר הרמב"ן שנפשות הרשעים המצויות בגיהנם לאחר פטירתם, תשארנה שם בעת התחייה, אם לא יצאו זכאים בדין הסמוך לתחייה. [שער הגמול, עמוד רצ"ב]:

²⁸ "והנשמה עיקר מנוחתה היא בהיותה נפרדת מן הגוף בגן עדן ובעולם הנשמות, וכל זמן עמידתה בגוף נחשב לה כאילו עומדת במאסר מבלתי היות לה יכולת להעתיק עצמה אל מחצבתה, וגם על הצטערה בזה יש לה שכר טוב זולת מה שיש לה בשכר המצות כמו שנזכר למעלה, ובזמן התחייה עונג הוא לה להיותה עומדת בגוף, כי אז הגוף הוא זך ונקי מוכן ומזומן לרצון ולמצות הנשמה, להיות נוצר בתחייתו מן העפר ששב אליו כעין יצירת אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה" [שם].

²⁹ "ויהיו מוכנים יותר אל עשיית הטוב כי הם נבראים בדמות אדם הראשון בקומתם וצביונם, ואינם דומים לילוד אשה כי הם הנוצרים עפר מן האדמה כאדם הראשון, ויהיו מוכנים כמוהו כי היה יציר כפיו של הקב"ה ולא שלט בו יצר הרע כ"א אחר שנכשל בחטא נחש והשאת אשתו" [שם].

³⁰ "כי בזמן התחייה יהיה בטל קושי יצר הרע כמדריגת קושי האבן מן הבשר, כמו שאמר הנביא בענין התחייה "והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר", עכ"פ ישאר איזה חלק מן היצר הרע, כדמות אה"ר קודם שחטא ואכל מן העץ אשר צוה לבלתי אכול ממנו, שאל"כ לא נשאר מקום שיהיה לו שכר על עשותו הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, כי יהיה כאחד מן המלאכים אם יהיה בלי יצר כלל" [שם, פרק נ"ח].

כמו שנידונין בר"ה על חיי העולם הזה, ונדון כל אדם ביום מיתתו על שכר נפשו ועונש גיהנם, כן נידונין הכל ביום הגדול מתחלת ימות התחייה, על ענין אותו שכר העתיד לעולם הבא אם ראוי לתחיית המתים ולנועם הגוף והנפש באותו זמן, וכן כתב באותו העת "ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם", והם הרשעים שיגמור דינם לדראון לעולם ושלא ינעמו בחיים ההם אלא ישארו בדראון שלהם (=בגיהנום שאין בו גוף), או יכפיל עליהם עונש ממדה קשה לרעה ממנו כפי מה שנתחייבו.

ובהמשך [שם עמוד רצ"ד]:

שגיהנם הוא מקום דין המשפט לענוש בו החטאים בנפשותם ביסורין וצער שאין להם דמיון בעולם הזה... ועוד הדין הזה נכפל על מחוייבי הכרת ביום הדין הגדול ונדונין בו בגיהנם עד שמתכלין שם...

כלומר שעונש הרשעים יהיה לנפשם, ואינם שבים לצורך זה לגופם.

נסכם את שיטת הרמב"ן על פי השאלות שהבאנו בתחילת המאמר:

1. תחיית המתים תתרחש בסופם של ימות המשיח.
2. תחיית המתים לצדיקים בלבד (ראה גם בעמודים ש"ה, ש"ו, ש"ז).
3. הקמים לתחייה אינם עתידים למות.
4. עמדת הרמב"ן בשאלה זו דורשת בירור. רס"ג ורמ"ה הסוברים כמותו שתחיית המתים היא העולם הבא, כתבו שתחיית המתים באה כדי שהגמול לא יהיה רק לנפש אלא גם לגוף, שהרי הגוף וגם הנפש היו מעורבים במעשים, על כן גם הרשעים קמים לתחייה ואז נעשה הדין. אולם, לפי הרמב"ן יקשה להסביר כך, שהרי על פיו קודם הדין לתחייה, ורק הצדיקים קמים לתחייה. כיון שגם גופם של רשעים מעורב היה בחטא ראוי שתשוב נפשם לגופם ורק אז יענשו! על כרחנו שתפקידה של תחיית המתים אחר לפי הרמב"ן.

ז. מענה הרמ"ה לקושיות הרמב"ם, ושורש המחלוקת

מתוך שיטת הרמב"ם מתחדדות שלוש שאלות על התפיסה הרגילה של תחיית המתים, על פיה בעולם הבא יהיה גוף:

1. "אחר שאמרו רבותינו ז"ל שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש, ומן השקר שיהיו אלו הכלים נמצאים לבטלה, חלילה לה' מפועל הבטלה" [איגרת תחיית המתים עמודים שד"מ - שמ"ה, וע"ש בעמוד שני"ן].

³¹ "כן אנשי התחייה יהיו מוכנים אל עשיית הטוב, ובזה יאריכו ימים כאדם הראשון כמו שבריאיתם היתה כמוהו ויהי' להם הכנה וזמן לקיים כל המצות, ובזה יושלם יצירתם בצלמו ית' שיהיו מושלמים בתורה ובמצות כמו שאמרנו" [שם, פרק נ"ג].

2. הרי הגוף זמני ומתפרק, וכיצד ישאר לנצח בעולם הבא, ועוד ללא מזון³².
3. הגוף מגביל ההשגה³³.

רס"ג שקדם לרמב"ם לא ראה את דבריו. לרמ"ה ולרמב"ן לעומתו, הייתה הזדמנות להתייחס לדברי הרמב"ם.

על שאלת הצורך בגוף בעולם שאין בו אכילה ושתייה ענה הרמ"ה מספר תשובות. שתי תשובותיו המרכזיות הן:

1. כדי שהגוף והנפש שעשו מעשיהם יחד, יקבלו גמולם יחד³⁴ (ומקור הדברים בגמרא בסנהדרין על טורנוסרופוס). זוהי תשובה הנובעת מכל שיטתו של הרמ"ה על תחיית המתים, כאמור לעיל.
2. ללמד שהקדוש ברוך הוא יכול לברוא איברים שטבעם להתאוות, ולשנות את טבעם כך שלא יתאוו³⁵. בדברים אלו ייתכן שטמונה תשובה גם לשתי השאלות האחרות, אף כי הרמ"ה לא התייחס אליהן ישירות. שינוי יזום של טבע הגוף³⁶ יכול להסביר כיצד הגוף לא יכלה, וכיצד לא ימנע את ההשגה.

מדברים נוספים שכתב הרמ"ה עולה שאכן הוא ראה את ענין פעולתו של הקדוש ברוך הוא מעבר לאופן הפעולה הרגיל של הטבע, כעומד במוקד הויכוח עם הרמב"ם [יד רמ"ה, ד"ה ונתחיל]:

והשם לנפש מעלה יתירה בדין, על הגוף, נראה מדעתו שאין השכר והעונש לעולם הבא לפי מעשיהם של בריות ולפי מדת הדין, אלא לפי הטבע, שהנפש שיש בטבעה להשאר תשאר והגוף שטבעו לכלות יכלה. ונמצאת מדת הדין לוקה בשני העולמות

³² **בהקדמה לפרק חלק** כתב [עמוד קל"ח]: "ודע שהאדם ימות בהכרח ויפרד למה שהורכב ממנו". וכן כתב בהלכות יסודי התורה [א', ז]: "שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ". לעומתו הנפש היא נצחית, וראה בהלכות יסודי התורה [ד', ט].

³³ עיין בהלכות תשובה [ח', ב]: "ומה הוא זה שאמרו ונהנין מזיו השכינה? שידעין ומשיגין מאמיתת הקדוש ברוך הוא מה שאינן יודעין והן בגוף האפל השפל". וראה גם בהלכות יסודי התורה [א', י; ב', ח]. וראה **בהקדמה לפרק חלק** [עמוד קל"ה]: "לא יודעו בזה העולם הגופני תענוגי העולם הרוחני, אלא אין אצלנו בשום פנים תענוג זולתי תענוג הגופות בלבד... ואמנם נתחייב זה מהיותנו בעולם הגופני ולפיכך לא נשיג אלא תענוגו".

³⁴ **יד רמ"ה** [סנהדרין ריש פרק חלק, ד"ה נתחיל]: "הטעם הראשון לפי שמדת הדין נותנת שיקבלו הגופות עונש או שכר בנפשות הואיל ושניהם שוין במעשה אם טוב ואם רע".

³⁵ שם: "אינם לבטלה שהרי יש בהם תועלת גדולה להודיע לבאי עולם גבורתו של מקום שהוא יכול להחיות את הגויות לעולם בלי אכילה ושתייה ושהוא יכול לברוא איברים שיש בטבען להתאוות לאכילה ושתייה ולפריה ורביה ולתשמיש והוא יכול לשנות את טבעם כדי שלא יתאוו לדברים ההם אף על פי שלא חסר בהם".

³⁶ האפשרות שטבעו של הגוף ישתנה, או בכיוון דומה - שגופו של אדם בתחיית המתים יתקיים בנס, עלתה אצל מספר חכמים. כיוון כזה הובא למשל **בספר הבתים** [עמוד קצ"ו]. **הראב"ד** [הלכות תשובה ח', ב] כתב: "אבל אפשר שהבורא ישים גוייתם חזקות ובריאות כגוית המלאכים וכגוית אליהו זכור לטוב, ויהיו העטרות כמשמען וכפשוטן ולא יהיה משל". לדברי **הרא"ה** ישנה הקדוש

בעולם הזה ובעולם הבא. וגם נפש הצדיק והרשע לפי הדעה הזאת אינן נידונות לפי מעשיהם אלא לפי דעתן, לפי שהנפש שיודעת את בוראה במופתי החכמה היא נשארתי מפני הדעת שבה שהיא קיימת לעולם, והנפש שאינה יודעת את בוראה במופתי החכמה תכרת אף על פי שיש בידה תורה ומעשים טובים. ונמצא שאין לתורה ולמעשים טובים יתרון לעולם, הואיל והדבר תלוי בטבע, שאם תאמר יש להן יתרון נמצא שאין הדבר תלוי בטבע אלא כל אחד ואחד נידון לפי מעשיו גם לפי אהבתו ויראתו ודעותיו, ונמצא דין הגוף ודין הנפש שוין לעולם הבא, הואיל ושניהם שוין במעשיהם אם טובים ואם רעים³⁷.

ח. מענה הרמב"ן לקושיות הרמב"ם, ושורש המחלוקת

ראשית נציין כי את שאלת הצורך בגוף אין הרמב"ן פותר בדרכו של הרמ"ה, שהסביר שהגמול צריך להיות לגוף ולנפש יחד. ככל הנראה אין זה מקרה, שכן ניתוח דברי הרמב"ן מלמד שהוא אינו יכול להסביר כך כלל. כאמור, בניגוד לרמ"ה, סבור הרמב"ן שהרשעים לא יקומו לתחייה, מה שאינו מתאים לתפיסה שהדין צריך להיות לגוף ולנפש.

הרמב"ן מתייחס באופן ישיר לשלושת השאלות שעלו לעיל בתחילת פרק ז'. על השאלה הראשונה עונה הרמב"ן שתי תשובות:

הראשונה [שער הגמול עמוד ש"ה]:

ואם תשיב עלינו בהיות הגוף מחובר מכלי השמוש לפעולות הנפש לשלשה חלקים שהזכירו אנשי העיון, והם כלי המזון וכלי הזרע וכלי תיקון הגוף, והגוף בכללו צורך מציאותו היה בעבור תכלית אחת והיא אכילת המזון לקיום הגוף ולהוליד דמיונו, וכשתתלק התכלית ההיא לעוה"ב, שאין בו לא אכילה ולא שתיה, למה יהיה הגוף פועל ריק ואין במעשה האלוקים פועל בטל? הנה התשובה לכל זה כי היתה הבריאה

ברוך הוא את גופם של האנשים בתחיית המתים והוא יקבל תכונה אחרת [דבריו הובאו בספר העיקרים ד', ל].

³⁷ אחת מהסוגיות העקרוניות והמרתקות שעולות סביב ויכוח זה, הוא היחס בין מקורות המידע השונים העומדים לפני החכמים לבירור ניתוח והכרעה. העיקריים שבהם אלו פשטי הפסוקים, פשטי האגדות, המסורות שבעל - פה, והעיון שמסביר. הדעות השונות נחלקו פעמים רבות גם בשאלה עד כמה יש להוציא את הדברים מפשוטן ולפרשם בדגש רציונליסטי, או שיש ללכת בעיקר אחר העולה מפשטי המקורות.

אין ספק כי לעמדות השונות בשאלה זו היתה השפעה על גיבוש העמדות השונות במחלוקת, כיון ששתי הסוגיות קשורות זו לזו. עמדה רציונליסטית יותר בתפיסת משמעות תחיית המתים, תופסת גם כי יש לסברת השכל משקל חשוב יותר עקרונית על פני פשטי המקורות, ולהיפך. רס"ג הגדיר את שיטתו באילו מצבים יש להפעיל פרשנות דוקא סביב סוגית תחיית המתים [מאמר שביעי, עמודים רי"ט - רכ"א]. עיין עוד בהקדמת הרמב"ם לפרק חלק [עמודים קכ"ט - ק"ל, קל"ג - קל"ד], ובאיגרת תחיית המתים [עמודים שמ"ז, ש"ס - שס"א, שס"ג (וכן שס"ו - שס"ז, ש"ע - שע"ב)]. במקביל עיין בראב"ד על הלכות תשובה [ח', ב], ובאגרות בסוגית תחיית המתים בין הרמ"ה, ר' אהרן מלוניל והר"ש משאנץ [יד רמ"ה בסופו, איגרת בענין תחיית המתים]. ראה גם

הזאת לזמן תחיית המתים לצורך השמושים הנזכרים, ואין הקב"ה רוצה בבטולה אחרי כן.³⁸

השניה סתומה ונעלמת יותר [שם]: "ועוד יש בצורה הזאת (צורת הגוף) סודות עמוקים כי לא היתה היצירה על זה הדמות הפקר וללא טעם, רק לצורך גדול ולטעם נכבד, והעושה יתברך רוצה בקיומו"³⁹. כל זה עומד לעומת דברי הרמב"ם הרואה במבנה הגוף מבנה פונקציונלי, שתכליתו לאפשר את ההזנה, ההולדה, והשגת הדברים הנחוצים לאדם⁴⁰.
על השאלה השניה עונה רמב"ן שתי תשובות:
הראשונה [שער הגמול עמוד ש"ה]:

ואם תקשה עלינו קיום הגוף מן השפלים לעולם, כבר השיבנו אליך כי קיום הגוף יהיה בקיום הנפש וקיום הנפש בהתייחדה בדעת עליון, והמתקיים יהיה כמתקיים בהתייחדו בו, כאשר נאמין אפילו בפשט הכתובים על אדם הראשון שהיה ראוי שיתקיים ויחיה לעד אלו לא חטא בחטא ההוא... וכן נאמין ונתחזק אצל הכל באמת, הראות כח הנפש על הגוף האפל בדבקה בדעת עליון, כענין קירון פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה⁴¹...

שו"ת הרשב"א [א', ט]. שאלה זו של היחס בין פשט מסורת ופרשנות היא שאלת יסוד, והיא חורגת מתחומו של מאמר זה.

³⁸ .מכאן משמע שתחיית המתים היא שלב בדרך לעולם הבא, ובה יש עדיין שימוש לגוף (אולי אכילה ושתיה) ורק בעקבותיה מגיע העולם הבא.
³⁹ .**ר' מאיר בן גבאי** בספרו **עבודת הקודש** ביאר יותר את היסוד הסתום שהזכיר **הרמב"ן** [ב', מא (קפח ע"ב)]:

ובאמרו נצר מטעי באר הטעם שיתן הקיום והנצחיות אל הגוף והנפש יחד בעולם ההוא. אמר כי הטעם שיגזור בו הקיום והנצחיות לפי שהוא נצר מהמטע העליון סוד האצילות בסוד "ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע", והאדם נעשה בדמותו כצלמו, וכמו שהתבאר בחלק הראשון מזה הספר, והנצר יפריה וירבה ויתקיים בשרשו וממנו ימשך ויאצל עליו הנצחיות. ואחר זה אין להשיב ולומר אחר שהעולם הבא אין בו שום שמוש משמושי הגוף ואתם גוזרים הקיום והנצחיות עליו הנה יהיו כליו לבטלה ואין במעשה השם פועל בטל, כי הכלים האלה עשויים לתבנית כלי המרכבה מרכבת הרוכב בשמי שמי קדם סוד האצילות כמו שבארנו ולזה הוא מוכרח שיתקיימו הכלים האלה קיום נצחי, לפי שהם מושכים הקיום ממקורם ושרשם, ואין קיומם תלוי באכילה ושתיה כי אם בדבקותם בשרשם ויוכנו לזה תכלית ההכנה בזמן ההוא, שהוא זמן בטול יצר הרע המונע הדבקות ההוא הגורם הקיום והנצחיות. ולפי שהדמות התחתון כעין העליון צריך לגזור בו הקיום להעיד עליו ועל אחדותו. ואלו היה נפסד היה בזה הכחשה ומעוט דמות חלילה.

⁴⁰ . ראה **באיגרת תחיית המתים** [עמודים שנ"ד - שנ"ה].

⁴¹ . ובעמוד ש"ד כתב:

וכן יאמרו תמיד בתלמוד [עי' ב"ב י' ע"א] הקב"ה משביען מזיו שכינתו לעוה"ב שנאמר "אשבעה בהקיץ תמונתך", רצו לומר שקיום האנשים הזוכים ההם בזיו הכבוד כקיום הנפש בגוף בעוה"ז באכילה ושתיה, כענין שכתוב "באור פני מלך חיים"... כי קיום הנפש בהתייחדה בדעת עליון כקיום המלאכים בו, והתעלות הנפש על הגוף מבטלת הכחות הגופניות, כמו שהזכרנו למעלה פעם אחרת, עד שיתקיים הגוף בקיום הנפש בלא אכילה ושתיה.

השניה [שער הגמול עמוד ש"ו]:

וכל שכן שזאת הקושיא שהזכרנו בקיום הגוף לנצח אינה על דעתם של פילוסופים ועל דעת קצת חכמי תורתנו המפרשים, כי הפילוסופים מקיימים כללו לעד, וחכמינו קצתם יודו בקיומו ואין אצלם חזרת העולם לתווה, **כי כל נברא ברצון הבורא יתברך קיומו ברצון הוא אם לזמן אם לנצח**, וכמו שיאמינו הם בעיונם קיום הכללים לעד, כך אנחנו יכולים להאמין בקבלתנו בקיום הפרט ברצון המתעלה, כי כמו שיש רצון כללי בכלל כך יש רצון פרטי בפרט, ואע"פ שנראה בעולם ביטול הפרטים וקיום הכללים, הנה אמונתנו היא כי היה זה בבעלי הנפש מפני החטא הקדמוני והעונש הנגזר עליו, אבל הרצון הנצחי מקיים רצונו לנצח כמו שהזכרנו למעלה מדברי חכמים ז"ל⁴².

בפירושו לתורה [בראשית ב', יז] מביא הרמב"ן את אותם שני יסודות, ומדגיש שבהם נמצא מוקד הויכוח.

ועל דעת אנשי הטבע היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב, אבל גזר עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חייבי מיתה בידי שמים בעבירות, כגון זר האוכל תרומה [ויקרא כ"ט, ט], ושתוי יין [שם י' ט], ומחוסר בגדים ששמשו [שמות כ"ח מג], וזולתם, שהכונה בהם שימותו בחטאם טרם בא יומם, ולכך אמר בעונש "עד שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב" בטבעך [להלן ג', יט], וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ, אם כן היתה בו התכה וסבת הויה והפסד.

ועל דעת רבותינו [עיין שבת נה ע"ב] אלמלא שחטא לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד, והחפץ האלוקי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד, והוא יקיים אותו לעד, כמו שפירשתי במלת וירא אלקים כי טוב [לעיל א', ד]. ודע כי אין ההרכבה מורה על הפסד אלא לדעת קטני אמנה כי הבריאה היא בחיוב, אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוקי פשוט, גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ וזה אמת ברור. אם כן ביום אכלך ממנו מות תמות, שאז תהיה בן מות, לא תתקיים לעד בחפצי.

יש לשים לב כי העמדה שמיחס הרמב"ן לחכמי הטבע, היא הדעה שהציג הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק! הרמב"ן טוען כי רבותינו אינם מקבלים עמדה זו. כפי שנבאר להלן, יש כאן

⁴². ובעמוד ש"ד כתב:

מה שהיה כבר הוא ר' יודן ור' נחמיה, חד אמר: אם יאמר לך אדם אפשר שאלמלא לא חטא אדם הראשון היה חי וקיים לעולם? אמור לו הרי אליהו שלא חטא הרי הוא חי וקיים לעולם, הנה ביארו שרצון האלוקים במעשיו מקיים אותם לעולם.

מחלוקת מהותית בתפיסת הטבע, ועד כמה הטבע המוצק המוכר לנו הוא אכן טבעם הבלעדי של הדברים.⁴³

על השאלה השלישית כותב הרמב"ן [שער הגמול עמוד ש"ו]:

ונחזור בקצרה כי שכר הנפשות וקיומם בעולם הנשמות נקרא לרבותינו גן עדן, ופעמים קורין אותו עליה ושיבה של מעלה, ואחרי כן יבאו ימי המשיח והוא מכלל העולם הזה, ובסופן יהא יום הדין ותחיית המתים שהוא השכר הכולל הגוף והנפש, והוא העיקר הגדול שהוא תקות כל מקוה להקב"ה, והוא העולם הבא שבו ישוב הגוף כמו נפש, והנפש תדבק בדעת עליון כהדבקה בגן עדן עולם הנשמות, ותתעלה בהשגה גדולה ממנה ויהיה קיום הכל לעדי עד ולנצח נצחים.⁴⁴

במוקד היוכח עומדים אם כן שני יסודות:

1. **הגוף:** מהו אופיו האמיתי ומהם חוקי קיומו. האם הוא מוגבל לחוקי הטבע המוכרים לנו, או שיכול הוא לקבל מדרגה חדשה מתוך דבקות בנשמה, כך שמתוך התעלותה יקבל גם הוא התעלות? הגוף לפי הרמב"ן אינו מהוה גורם המרחיק מהקדושה באופן מהותי, אלא רק בשעה שהוא מנתק את האדם מנשמתו, כלומר כשגורם לאדם לנטות אחר יצרו. במצב הפוך, בו נמשך הגוף אחר הנשמה, אין הוא מהוה ניגוד מהותי לה, ועל כן הוא יכול להדבק בה ולהתעלות בעילויה.
2. **הטבע:** לא רק שהקדוש ברוך הוא יכול לשנות טבע הגוף כדברי הרמ"ה, אלא שמהותה של המציאות וקביעות קיומה אינה בגלל טבעם של הדברים, אלא בגלל הרצון האלוקי המקימם, וברצותו - יתמיד קיומם.⁴⁵

⁴³ סוגייתנו נוגעת אם כן לשיטותיהם הכלליות של הרמב"ם והרמב"ן ביחס לטבע ולנס. עיין במורה נבוכים [ב', כ"ט; א', ע"ג ההקדמה העשירית; וכן בחלק ג' פרקים כ"ה, ו - ל"ב]. ועיין בפירוש

הרמב"ן [בראשית י"ז, א; מ"ו, טו; שמות ו', ב; י"ג, טז; ויקרא כ"ו, יא]. וראה להלן בהערה 45. ⁴⁴ בספר עבודת הקודש חידד את הרעיון וביאר שהחטא והיצר, ולא הגוף מצד עצמו, הם הגורמים הן את המיתה, והן את מיעוט ההשגה, וכשיוסר היצר הרע ולא יהיה עוד חטא, ייעלמו עמם המוות ומוגבלות ההשגה [ב', מג (קצ"ו ע"ב)]: "ובני תחיית המתים לא ישובו עוד לעפרם ויתקיימו בגוף ונפש כי כן היתה הכוונה מתחלה באדם הראשון שיחיה לעולם כמו שכתבנו כבר, והחטא גרם לו ולכל הבאים אחריו המות, ואחר התחייה שיבוער היצר הרע מן העולם אין עוד מות כי הגורם חלף הלך לו, ולפי שאין יצר הרע אין חטא, ואם אין חטא אין מות, כי אין הרכבת היסודות מחייבת ההפרדה בהכרח כדעת היוני והנמשכים אחר דעתו המזויף, אבל החטא הוא המפסיד והמפריד ההרכבה כי מתחלה כוון בהרכבה זו שלא תפרד לעולם והחטא גרם לה להפרד, ולעולם הבא אחר התחייה אין חטא אין מות". וכן כתב [ב', לט (קפ"א ע"ב)]: "כי בזמן התחייה ידעו דעת שלמה את ה' כי יסור המסך המבדיל והיא זוהמת הנחש בסבת יצר הרע אשר בו יבערו ויכשלו מלדעת ומהכיר את השם הגדול ובזמן התחייה בהסתלק המונע תרבה הדעת את ה' כמים לים מכסים".

⁴⁵ היסוד השני, היחס בין הטבע לרצון האלוקי, משליך על יסוד עקרוני נוסף, היחס בין הטבע לנס. הרמב"ן מדגיש כי גם ביסוד זה הוא חלוק על הרמב"ם [כתבי רמב"ן כרך א' עמודים קנ"ג - קנ"ד]:

היחס בין שתי תשובות הרמב"ן דורש בירור. במבט ראשון נראה שהן סותרות זו את זו, שכן לפי התשובה הראשונה הנשמה היא המקיימת את הגוף, בעוד לפי השנייה הרצון האלוקי החפץ בקיום הגוף לעד בתחיית המתים, הוא הנותן לו חיי נצח. כל אחת מהסיבות היא סיבה שלימה והסבר שלם לקיום המתמיד בתחיית המתים, ומה אם כן הצורך בשני נימוקים? יתירה מזאת מדובר בשני נימוקים מנוגדים לכאורה, שכן הראשון תולה את הנצחיות בתכונה של הנברא ואילו השני תולה זאת ברצונו של הבורא?

נראה שהתשובה היא ששני היסודות קשורים זה לזה. הנשמה עצמה בעת התעלותה היא גילוי קבוע של הרצון האלוקי, ובזה היא מחיה את הגוף. אפשרות נוספת היא כי אכן חוקה של הנשמה הוא להחיות באופן קבוע את הגוף הדבק בה. כיצד נראה בכך את הרצון האלוקי? כשם שהרצון האלוקי הוא הדבר המחדש בכל רגע כל חוק במציאות⁴⁶, ומכאן בסיס הניסים הנסתרים, כך גם רצון זה הוא העומד מאחורי החוק שנשמה מחיה את הגוף. מה בין הרמב"ן לרמ"ה? הסברו של הרמ"ה מלמד אותנו על הקדוש ברוך הוא ויכולתו הניסית, כלומר על הבורא, אך אינו משנה את תפיסתנו על הנברא, כלומר על מהות האדם ועל גופו. דוקא בגלל העובדה שהגוף מצד עצמו מוגבל, זקוקים אנו לנס שיתגלה בימות המשיח ויאפשר את קיומו הנצחי. הסברו של הרמב"ן הוא מהפיכה בהבנת מהות האדם וגופו. שייכותו העקרונית של הגוף לקדושה ולנצחיות מתוך קשר החיים שלו אל הנשמה הדבקה בקדוש ברוך הוא, היא בשורה מהפכנית אמיתית של אמונת ישראל, שהובלטה בעיקר בתורת הנסתר.

בבליוגרפיה:

ר' אברהם בן דוד, השגות הראב"ד על הרמב"ם, בתוך משנה תורה דפוס וילנא, ללא שנת הוצאה.

ר' דוד הכוכבי, ספר הבתים, ירושלים, תשמ"ג.

ומן המצות האלה, ההתמדה בהם, שאדם מכיר בהם ומודה בהם על הנסים המפורסמים המורים על החדוש והידיעה והשגחה, שלשה יסודות התורה, שהזכרנו מהם שהאדם מודה על הנסים הנסתרים ההווים תמיד, כי רוב בני אדם סבורים שאין הא-ל פועל תמיד בנסים אלא עולם כמנהגו נוהג, וכן סבורים רבים מן החכמים בעלי העיון, והרב (=הרמב"ם) מכללם. וכשאנו מעיינין יפה אנו רואין שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כלם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, שהרי יעודי התורה כלה נסים ומופתים גמורים הם...

...על כן נתמה מן הרמב"ם ז"ל שהוא מגרע הנסים ומגביר הטבע, ואומר שאין הנסים עומדים אלא לפי שעה הם, ואלו כלם מופתים עומדים וקיימים הם, והוא עצמו ז"ל הודה בזה, וכתבו באיגרת תחיית המתים דרשת תורת ה' תמימה.

⁴⁶. ראה פירושו לבראשית [א', ד]: "והענין להורות כי עמידתם (=של הנבראים) בחפצו, ואם החפץ יתפרד רגע מהם יהיו לאין".

- ר' חסדאי קרשקש, אור השם, ירושלים, תש"ן.
ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, וארשא, תרל"ז.
ר' יששכר אילנבורג, באר שבע, ווארשא, תר"נ.
ר' מאיר בן גבאי, עבודת הקודש, וארשא, תרמ"ג.
ר' מאיר הלוי אבולעפיה, יד רמ"ה ואגרותיו, ירושלים, תש"ס.
ר' משה בן מימון, הקדמה לפרק חלק, משנה עם פירוש רמב"ם, מהדורת הרב יוסף קפאח, ירושלים, תשכ"ג.
ר' משה בן מימון, איגרות הרמב"ם, מהדורת הרב יצחק שילת, ירושלים, תשנ"ה.
ר' משה בן מימון, משנה תורה, דפוס וילנא, ללא שנת הוצאה.
ר' משה בן מימון, מורה נבוכים, מהדורת הרב קפאח, ירושלים, תשל"ז.
ר' משה בן נחמן, שער הגמול, בתוך כתבי הרמב"ן, ירושלים, תשכ"ג.
ר' משה מטיראני, בית אלקים, ירושלים, תשנ"ב.
ר' סעדיה גאון, הנבחר באמונות ודעות, מהדורת הרב יוסף קפאח, ירושלים, תש"ל.